

УДК 378(477.44)“1914–1917”–057.87

П.В.Кліщинський

**Вінницький учительський інститут
в роки Першої світової війни (1914–лютий 1917):
умови діяльності, матеріальне забезпечення
і студентсько-викладацький склад**

Акцентується увага на специфіці учительського інституту, як окремого типу педагогічного навчального закладу. На основі аналізу джерел та історіографії визначається вплив подій Першої світової війни в регіоні на матеріально-технічне забезпечення, кадровий потенціал, учнівський контингент і організацію начального процесу у Вінницькому учительському інституті. Зокрема відзначається, що його приміщення неодноразово використовувалося для розміщення фронтових шпиталів та лазаретів; в ході мобілізації певна кількість викладачів і студентів закладу в якості добровольців поповнили лави збройних сил; розробка планів евакуації прифронтових територій передбачала імовірне вивезення інституту, його майна і контингенту в глибоку Росію – до Самари.

Проаналізовано кількісний і якісний склад педагогічного колективу навчального закладу у воєнні роки. З'ясовано, що більшість із працюючих тут мали вищу (педагогічну, художню чи медичну) освіту і значний стаж роботи. Відмічається, що події війни призвели до певного дефіциту викладацьких кадрів та появи вакантних посад.

Охарактеризовано учнівський контингент інституту та специфіку його формування у воєнний період. Автором було класифіковано усіх учнів за: роками навчання, віросповіданням, соціальним походженням, рівнем попередньої освіти. Зважаючи на складність досліджуваного періоду, відзначено динаміку зростання кількості навчально-методичних посібників і навчально-допоміжних установ в інституті.

Ключові слова: *Вінницький учительський інститут, Перша світова війна, навчальний процес, педагогічний персонал, мобілізація, учнівський контингент, евакуація.*

Досить актуальною і повчальною сьогодні є історія заснування і функціонування учительських інститутів, які, починаючи з другої половини XIX ст., стали основою формування мережі педагогічних навчальних закладів України. Особливо це стосується їх діяльності в перехідні періоди української історії. Однією з малодосліджених в сучасній історіографії проблем є функціонування Вінницького учительського інституту в роки Першої світової війни, а саме: вплив воєнного лихоліття, стан матеріально-технічного забезпечення, кадровий потенціал. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення в роботах Н.Шунди і А.Лисого [18], І.Кравченко [14-15], М.Воролиц [9], Н.Дем'яненко [11], С.Єсюніна [13] та ін.

Мето розвідки є з'ясування основних параметрів Вінницького учительського інституту у 1914–1917 рр. – кадровий склад, матеріально-технічне і навчально-методичне забезпечення підготовки педагогів, учнівський контингент.

Учительські інститути – трирічні навчальні заклади в Російській імперії для підготовки вчителів міських і вищих початкових шкіл. Перший учительський інститут в Україні було відкрито у Глухові 1874 року. На початку Першої світової війни на українських теренах їх налічувалось близько десяти [16, с. 450]. Серед них гідне місце займав і Вінницький учительський інститут. Передумовою заснування даного типу навчального закладу стало чітке розмежування функцій у підготовці вчителя між учительською семінарією та інститутом у 1872 р. Перша готувала вчителів для шкіл народних, інститут – для міських. Учительські інститути цілеспрямовано створювалися для підготовки вчителя початкової школи підвищеного типу: міських шкіл (з 1872 р.), вищих початкових шкіл (з 1912 р.). На навчання в інституті приймалися особи чоловічої статі, випускники цих закладів зобов'язувалися працювати вчителями повітових шкіл не менше шести років, не маючи права взагалі вступати до ВНЗ [17, с. 310-311].

Думка про відкриття у Вінниці учительського інституту зародилася в середовищі освічених вінницьких громадян на початку ХХ ст. Починаючи з 1907 р., Вінницька міська дума неодноразово порушувала клопотання про це перед владою. Ці прохання закінчилися тим, що 5 червня 1912 року Міністр народної освіти Російської імперії розпорядженням за №24688 дозволив відкрити з 1 липня 1912 р. в м.Вінниці Подільської губернії учительський інститут з міською школою при ньому [6, арк. 18].

Офіційне відкриття та початок занять відбулося 14 вересня 1912 р., о першій годині дня. Тоді ж директором інституту було призначено стагського радника, кандидата богослов'я М. Д. Запольського, який обіймав цю посаду до 1922 року. Інститут було засновано на загальних засадах без поділу на відділення або факультети. Виходячи з цього навчального закладу випускник міг викладати будь-який предмет, що був йому “ближчий до серця” [10]. Для приміщення інституту було виділено невеликий двоповерховий будинок на вул. Великій Олександрівській, побудований у 1900 р. за проектом архітектора Г. Г. Артинова (на момент спорудження воно планувалось під єврейську двохкласну школу) [1, арк. 104-105]. Хоча приміщення, як і садиба загалом, було невеликим, але на початковому етапі задовольняло потреби навчального закладу. На першому поверсі знаходилися кабінет директора, учительська та бібліотека. Будівля розташовувалась в гамірному місці, звідки вулиця вела до вокзалу [10].

Спочатку в інституті навчалось 25 учнів (заявок було подано 70, іспити склали – 61, а зарахували лише 25). У передвоєнний 1913 р. для вступу в інститут подали 109 заяв, а стали студентами 89 осіб. У перший воєнний рік заповнили вступники всього 62 анкети, але витримати іспити вдалось лише

31 особі, які і були зараховані на перший курс. Зменшення кількості учнів спостерігалось і в 1916–1917 навчальних роках. Тоді на навчання прийняли лише 21 особу [7, с. 24]. Порівнюючи ці цифри з довоєнними роками (1912, 1913), бачимо, що війна, тотальна мобілізація і часткова евакуація мали негативний вплив на формування контингенту студентів. Це при тому, що відповідно до військового положення, учнів та викладачів не брали на фронт, вони могли воювати лише як добровольці. Для молоді запровадили спеціальні дострокові випускні іспити. Але обов'язковою для всіх була фізична і допризвивна підготовка.

Відразу після початку війни було видано наказ, який забороняв зараховувати до інституту німецьких та австро-угорських підданих. Іншим наказом заохочувалось прийняття в навчальний заклад дітей осіб, що служили в діючих частинах, звільнених з армії, без поділу за віросповіданням і національністю. До інституту представники перерахованих категорій приймалися поза курсом [5, арк. 14].

Згідно розробленого плану евакуації навчальних закладів Правобережної України влітку восени 1915 р., Вінницький учительський інститут (ВУІ) мав на деякий час переїхати до Самари [1, арк. 290 зв.]. І хоча цього не сталося, заклад під час війни не постраждав. У своєму рапорті до управління Київської шкільної округи директор М. Д. Запольський вказував, що за 1914–1915 рр. “інститут нападу неприятеля не зазнав, нормальний хід навчальних занять порушений не був, власність закладу не була знищена чи пошкоджена, студенти в матеріальній допомозі поки що не потребували” [5, арк. 39]. Але в роки війни приміщення учительського інституту неодноразово використовувалося для розміщення фронткових шпиталів та лазаретів. Звісно, такі заходи заважали проведенню занять і вносили певну нестабільність у роботу закладу, адже, як вже зазначалося, приміщення було невеликим і для розміщення навіть невеликої кількості поранених працівники інституту змушені були звільняти навчальні кімнати від меблів. На утримання таких шпиталів, або розподільчих пунктів для призовників витрачалися певні кошти. Наприклад, у липні 1915 р. директор подав на розгляд міської управи рапорт, де вказував, що перебування в інституті призовників викликало додаткові витрати. Зокрема, він просив відшкодувати вартість трьох розбитих вікон, оплатити службовцям нічне чергування і прибирання кімнат та вартість електрики. Також при інституті був організований спеціальний пункт для навчання дітей-біженців, що масово починали з'являтися в регіоні після відступу російської армії в 1915 р. з території Галичини [5, арк. 46].

Учні та викладацький склад ВУІ незалежно від того, брали вони участь у війні безпосередньо, чи просто допомагали пораненим та біженцям, намагалися внести свій посильний вклад у загальнодержавну справу. Для учнів та студентів Російської імперії, сповнених на початку війни молодечого запалу та авантюризму, війна стала нагодою виявити героїзм, свої найкращі особисті якості, здобути славу, громадське визнання. Тому немало вихованців Вінниць-

кого учительського інституту зголосилися добровольцями до військових училищ та, після проходження короткої підготовки, направлялися в діючі бойові частини. Зі складу учнівського контингенту до військових училищ виїхало 10 осіб по закінченню підготовки в 1915 р., 9 чол. після завчасного завершення курсу в січні 1916 р., 9 – по закінченню навчання в травні 1916 р. Крім них, у бойових діях брали участь і деякі викладачі. Особливу увагу хотілося б звернути на викладача гімнастики М.Ю.Румерскірха, який ще в серпні 1914 р. зголосився добровольцем до армії, і був прийнятий рядовим 8 гусарського Лубенського полку. Був поранений, після одужання знову повернувся у стрій, нагороджений медаллю “За старанність” і представлений до звання унтер-офіцера [5, арк. 42].

Учні ВУІ, що продовжували навчання у прифронтовому місті намагалися якимось чином допомогти пораненим, які поступали в лазарети з фронту, відвідували їх, допомагали писати листи додому, читали їм книги та пресу, супроводжували у прогулянках містом та влаштовували художню самодіяльність. Вони також брали активну участь в зборі коштів пораненим, організації санітарних поїздів під егідою Червоного Хреста та товариства “Київ-Сербія-Чорногорія”. Водночас самі активно збирали пожертви, влаштовуючи благодійні заходи, зокрема літературно-вокальний вечір, проведений з дозволу Генерального попечителя Київської шкільної округи, який дав можливість зібрати 274 рублі.

Роки війни силами колективу інституту було поставлено низку спектаклів для дітей військових. Викладач П.В.Гришков прочитав 2 публічні лекції на прохання патронату для поранених воїнів, що був створений управлінням Київської шкільної округи на теми: “Германізм і відродження слов’янства” і “Східне питання та протоки” [17, с. 9]. Крім того, в цей час при інституті проводилися курси для викладачів початкових шкіл Подільської губернії. Зокрема, такі курси відкрилися 15 травня 1915 р. Відповідно до “Положення про тимчасові однорічні педагогічні курси при учительських інститутах”, що було затверджено в 1916 р. Міністром освіти П.М.Ігнатієвим, після їх закінчення слухачі отримували звання вчителя вищої початкової школи. Основний постулат, що відрізняв ці курси від попередніх, зводився до того, що “довга війна змусила російську вищу школу в широкому масштабі застосовувати жіночу педагогічну працю для підготовки вчителів вищих початкових училищ та зробити її більш продуктивною” [7, с. 19]. Також, на прохання директора народних шкіл, Вінницька повітова земська управа, при погодженні з інспектором народних шкіл взялась за розробку мережі ремісничих шкіл та їх відділень при початкових школах Вінниці [8].

Педагоги також брали активну участь у зборі коштів. За весь час війни вони разом зі своїми вихованцями збрали загальну суму пожертв на 1155 руб. 22 коп. [5, арк. 72]. Ця сума вражає, якщо зважити на рівень доходів тогочасних інститутів, які і в мирний час багато в чому собі відмовляли. Своєрідною підтримкою для поранених (особливо тих хто мав легкі рани або вже виду-

жуючих) був дозвіл керівництва інституту обіймати певні “служительські” посади. Ці люди могли працювати при навчальному закладі як кур’ери, економ, швейцари, двірники, розсилні, отримуючи плату, що складала в середньому 200 руб. на рік. Не забували учні і своїх викладачів, що воювали, і, як правило, на Різдво Христове вони, зібравши певні кошти, купляли одяг, тютюн, їжу, цукерки, печиво, інші солодощі та відправляли святкові посилки 8 своїм педагогам прямо на лінію фронту [4, арк. 16].

Перша світова війна наклала певний відбиток на повсякдення мешканців Вінниці, діяльність установ та організацій. У зв’язку з її початком міський бюджет було скорочено на 58 760 руб. [3, арк. 98]. Це, зокрема, позначилось і на фінансуванні учительського інституту, його матеріальному забезпеченні і, як зазначалося вище, на скороченні контингенту учнів. Так, у 1915 р. на утримання закладу було витрачено 29321, 93 руб., з яких 29209,43 руб. з державного бюджету і 112,50 руб. – як плата за навчання окремих учнів [1, арк. 121-122]. При цьому одна стипендія складала мізерні 166,66 руб. на рік. [1, арк. 107].

Станом на початок 1916 р. в інституті працювало 12 штатних осіб: директор, в.о. заковничателя протоієрей А.А.Станіславський, 4 педагога різних наук, учителі креслення, малювання і чистописання, співів, гімнастики, гігієни, лікар і в.о. писаря. Директор і заковничатель були випускниками духовної семінарії, один педагог – випускник Ніжинського історико-філологічного інституту, 4 – навчалися в університетах, учитель малювання – в академії мистецтв (найімовірніше в Петербурзі), учитель співів – в Московському синодальному училищі церковного співу, учитель гімнастики закінчив 5 класів гімназії і гімнастичні курси при Київській шкільній окрузі, лікар – Миколаївську військово-медичну академію [1, арк. 108]. Таким чином, рівень освіти педагогічного складу загалом забезпечував надання якісних освітніх послуг в інституті.

На початку 1916 р. у ВУІ навчався 71 студент: 22 – у першому класі, 23 – в другому і 26 – в третьому. За віросповіданням вони розподілялись: 69 православних і 2 старообрядці. За соціальним походженням домінували вихідці з селянського середовища (47 осіб), козацького стану (9), міщан (10) тощо. Розрізнялись вони і за освітнім цензом: 27 закінчили учительські семінарії, 12 – церковнопарафіяльні школи, 11 – педагогічні курси (1 – учитель церковно-парафіяльної школи, 7 – міських шкіл, 1 – другокласної учительської школи і 2 – двокласної початкової школи), 6 – отримали звання вчителів початкових шкіл, склавши спеціальний іспит, 4 – закінчили вищу початкову школу, 1 – вихованець випускного класу учительської семінарії тощо. Загалом, з усіх учнів 55 були вчителями [1, арк. 113-113 зв.]. Крім того, у 1915 р. після закінчення повного курсу навчання звання учителя вищої початкової школи отримали 18 випусників [1, арк. 116].

Навантаження студентів та розподіл навчального матеріалу планувались у відповідності з “Положенням про учительські інститути” від 31 травня 1872 р., де зазначалося: “Кожний урок в учительському інституті триває 1 годину, а загальна кількість уроків у перших двох класах складає по 28 у кожному. У

третьому, старшому класі, головна увага учнів повинна була зосереджуватися на засвоєнні навичок педагогічної праці, тому їм відводили достатньо часу на практичні вправи з викладання. Теоретичні ж заняття у цьому класі полягали у повторенні вже вивченого курсу та у вивченні методик навчальних предметів. З цієї причини у третьому класі не могло бути більше 12 уроків на тиждень” [15, с. 18].

Як навчально-допоміжні складові в інституті, у досліджуваній період були фізичний і природничо-історичний кабінети, фундаментальна і учнівська бібліотеки, і збірки початкових посібників з усіх предметів викладання. Цікаво, що динаміка надходження до бібліотек інституту у воєнні роки була позитивною. Так, якщо станом на 1 січня 1915 р. у фундаментальній бібліотеці нараховувалось 1007 томів, а у студентській 834, то на 1 січня 1916 р. ці цифри становили відповідно 1136 і 905 томів [1, арк. 106-106 зв.].

Отже, період Першої світової війни негативно позначився на розвитку Вінницького учительського інституту. Скорочення фінансування в умовах воєнного стану, погіршення матеріального забезпечення стали причинами зменшення студентського контингенту і дефіциту викладацьких кадрів. При цьому, навчальний процес тривав безперервно, а деякі показники, як то збільшення кількості навчальної літератури, навіть демонстрували позитивну динаміку.

Список використаних джерел і літератури

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУ в м. Києві), ф. 707, оп. 229, спр. 325, 243 арк.
2. ЦДАУ в м. Києві, ф. 707, оп. 262, спр. 1а, 304 арк.
3. Держархів Вінницької області, ф. Д 54, оп. 1, спр. 26, 138 арк.
4. Держархів Вінницької області, ф. Д 54, оп. 1, спр. 42, 94 арк.
5. Держархів Вінницької області, ф. Д 54, оп. 1, спр. 43, 118 арк.
6. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 8383, 78 арк.
7. Отчет Попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1916 г. – К., 1917. – 38 с.
8. Подолия. – 1914. – 24 вересня. – № 99. – С. 3.
9. Вороліс, М. Освітній та культурний розвиток на Поділлі в другій половині XIX – початку XX ст. / М. Вороліс // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 223-226.
10. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського: історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.vspu.edu.ua](http://www.vspu.edu.ua).
11. Дем’яненко, Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителів в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Монографія / Н. М. Дем’яненко. – К., 1998. – 323 с.
12. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. 5. – С. 1600-2000.
13. Єсюнін, С. М. Культурно-освітнє середовище міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / С. М. Єсюнін // Освіта, наука і культура

на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 11. – С. 198-218.

14. Кравченко, І. М. Учительські інститути в системі освіти України другої половини ХІХ – початку ХХ століття / І. М. Кравченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць. – Випуск 10. Педагогічні науки: У 2-х т. – Т. 2. – Миколаїв, 2005. – С. 84-89.

15. Кравченко, І. М. Професійно-педагогічна підготовка в учительських інститутах України др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Сер.: Філософія, психологія, педагогіка. – К., 2005. – № 3 (15). – С. 17-22.

16. Сірополко, С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 950 с.

17. Тонконог, І. Професійно-педагогічна підготовка вчителя на Полтавщині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / І. Тонконог // Збірник наукових праць. – Вип. 1. – 2016. – С. 309-317.

18. Шунда, Н. М. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського: Історія і сучасність / Н. М. Шунда, А. К. Лисий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2002. – Вип. 4. – С. 8-12.

Pavlo Klishchynskyi

**Vinnitsa pedagogical institute
in the First World War (1914 – February 1917):
conditions, financial support and student-teaching staff**

The attention is focused on the specifics of teacher's institute as a separate type of educational institution. Based on the analysis of sources and historiography determined the impact of the events of World War I in the region for logistical support, human resources, student contingent and organization of the curriculum in Vinnitsa Teachers Institute. In particular, states that its premises once used to accommodate the front-line hospitals and hospitals; in the mobilization of a certain number of teachers and school students as volunteers joined the ranks of the armed forces; development plans frontline evacuation area included the alleged export of the Institute, its property and troops deep into Russia – to Samara.

Analyzed quantitative and qualitative composition of the teaching staff of the institution during the war years. It was found that most of the workers at the institute had higher (educational, artistic or medical) education and significant experience. It is noted that the events of the war led to a “deficit” teaching staff and vacant positions.

Determined student contingent Vinnitsa Teachers Institute and the specifics of its formation during the war. The authors classified all students by: years of education, religion, social origin, level of prior education and training. Given the complexity of the study period, marked by dynamic growth in the number of teaching aids and educational institutions supporting the Institute.

Keywords: *Vinnitsya pedagogical institute, war, educational process, mobilization, student contingent, evacuation.*

П.В.Клищинский

**Винницкий учительский институт
в годы Первой мировой войны (1914–февраль 1917):
условия деятельности, материального обеспечения
и студенчески-преподавательский состав**

Акцентируется внимание на специфике учительского института, как отдельного типа педагогического учебного заведения. На основе анализа источников и историографии определяется влияние событий Первой мировой войны в регионе на материально-техническое обеспечение, кадровый потенциал, ученический контингент и организацию учебного процесса в Винницком учительском институте. В частности отмечается, что его помещение неоднократно использовалось для размещения фронтовых госпиталей и лазаретов; в ходе мобилизации определенное количество преподавателей и студентов заведения в качестве добровольцев пополнили ряды вооруженных сил; разработка планов эвакуации прифронтовых территории предусматривала, вероятный переезд института, его имущества и контингента в глубь России – в Самару.

Проанализированы количественный и качественный состав педагогического коллектива учебного заведения в военные годы. Выяснено, что большинство из работающих здесь имели высшее (педагогическое, художественное или медицинское) образование и значительный стаж работы. Отмечается, что события войны привели к определенному дефициту преподавательских кадров и наличию вакантных должностей.

Характеризуется ученический контингент института и специфика его формирования в годы войны. Автором были классифицированы все ученики по: курсам обучения, вероисповеданию, социальному происхождению, уровню предыдущего образования. Учитывая сложность исследуемого периода, отмечена динамика в росте количества учебно-методических пособий и учебно-вспомогательных учреждений в институте.

Ключевые слова: *Винницкий учительский институт, Первая мировая война, учебный процесс, педагогический персонал, мобилизация, ученический контингент, эвакуация.*

Одержано 31 серпня 2016 року